

TENE MUJIKA

TENE DEBARRA

TENE San Robustiano egunekoa zan eta Robustiana ipiñi zioten izen; euskeraz, **Errobustene** eta izen onen aizkeneko itzak artu zitun izenordeko bezala: TENE.

Garai aietako oitura bat zan euskal idazle artean. Iñor gutxi zekien "Lauaxeta" Estepan Urkiaga zanik; ezta "Lizardi", Jose Mari Agirre zanik. Euskal literaturaren historiarako Lauaxeta eta Lizardi izan dira, besterik gabe. Berdin gertatu zaio Orixeri ere. "Arritokieta" zan Julene Azpeitiaren izen-goitia.

Lauaxeta, Lizardi, Orix, Arritokieta, Tene eta abar, izenordekoekin dira ezagunak. Oitura bat zala, beste esplikaziorik ez du arazo onek.

DEBARRA Debako kalean jaioa, sendi euskaldunen artean: jaiotzetik euskeraz azia abertzale giro batean. Gertaera onek garrantzi aundia du euskaldun batentzat. Tene-entzako, dendari izateak, bazuan bere garrantzia ere eta ez nolanaikoa.

Zergaitik?

Deba-kaleko euskera ez dalako izan, tarteka beintzat, ain garbia eta egokia. Zeiñek ez du onelakorik entzun sekulan: Zer egingo riagu, ala rek eta?

Tene dendariak goizero ar-eman ugariak izaten zitun Itziaroko baserriar etxeoan-dreekin eta baserria izan da beti euskeraren gordeleku sakratua. Euskeraren Ikastola nagusia baserrian egonda. Ar-eman oietatik jaso zuan Tenek bere euskera jatorra.

Jaiotzetik euskaldun izan eta euskera-giroan azia izateak zer onura eta abantailla dakartzkion euskal idazleari ezin diteke sinistu ere. Batez ere baserri batekoa izan ezkeroz. Alde batetik burua eta barruko sena euskaldunak; bestetik berriz, itzen aberastasuna. Burua eta pentsakera, jatorrak; itzak eta soiñekoa ere bai.

Euskera eta erdera molde desberdinetakoak dira eta aurtzarotik euskerara burua moldetuta izateak, orretzek ditu abantailarik aundienak. Geienetan, erderaz lenengo esatendana, euskeraz aizken esaten da. Au argitzeko gertaera bat kontakodizuet.

Lekeition gerratean bonbardeo bildurra zanean, kanpaiak jotzen zituzten, arriskua erriari adierazteko. Egun artan kanpaiak jo zituztenean, nere osaba batek bere ama eta senideak berebil batean erritik kanpora eraman zitun koba-zulo baten ingurura. Leizea aldapa batean zegoen eta nere amama Pillipa eta bere lagun Gergori la Gorda, automobilean gelditu ziran koba-zulora gabe.

Ortan daudela gerturatu zaizkie miliziano erdaldun batzuek esanez:

—Qué hacen ustedes aquí, señoras?

Barruan zeudenak, ixilik. Gergorik esaten dio nere amamari:

—Berba egizu, Pillipa.

Eta gero neri gertaera ori kontatzean, esaten zidan: Pillipak berbarik be ez. Gailletak jan da jan.

Alako batean bera, Gergori, asi zitzaien izketan:

—Este señora de hijo de auto. No poder ser andar.

—Qué dice, señora?

—Fácil, fácil: este señora de hijo de auto.

Milizianoek naiko algarra egin zuten Gergoriren kontura; baiña, berak neri esaten zidan: Aiek tontuak ziran. Nik garbigoa esan ezin: Andre onen (este señora de) semearen (hijo de) automobilla (auto). Nola esango nien errezago? Ezin.

Euskeraz pentsa eta erderazko itzakini esan. Erdaldun batek ori ez du sekulan ulertuko. Baiña, alderantziz ere ez: erderaz pentsa eta euskerazko itzekin jantzitakorik, ez du euskaldun uts batek entendituko. Kursillo batzuek egitea ez da naiko, erdaldunak izanik, euskeraz idazteko. Jantzia izango da euskalduna; baiña, barruko molderik, ez. Orrelako asko dago gaur Euskeraren arloan. Irakurri itzatzue aldizkarietan agertzen diran iragarkiak; eskerrak aldamenean erderaz datoztela; ondo giñake bestela...

Orrelako buruausterik ez zuan Tenek. Buruausteak osasun aldetik zetozkion. Gaztaroan gaixo zebillen bizkar-ezurretik eta sendagilleak zionez, kiriotakoa zan, nerbiotakoa alegia. Baiña, Lerenburg mediku famatuak etena zeukela bizkar-ezurrean esan zion, hernia de disco, eta ez zala sendatuko ebakuntzarik gabe. Operatu ondoren, ondo gelditu zan betirako.

TENE ABERTZALE

Ona zer dion Augustin Zubikai'rek:

"Teneren izatea, bizitza guztia, ortik joan zan: aberriaren maitasunetik... Emakume Abertzale Batza euskaldunen arteko erakunde bat zan, gerra aurrekoa. Politikan baiño geiago gizarte lanetan ekin oi zuten..."

Izlari ere ibilli zan Tene eta Oiartzungo festetan 1923garren urtean itz egin zuan Tenek. Onen mintzaldia entzun ondoren onela zion Gure Herrian "Oxobi" ifaraldeko idazleak: Oiartzunen izan zala eta an beltzez jantzitako emakume lirain, arpegizurridun bat ikusi zuala jendeari izketan eta barru-barrutik auxe irten ziola berari:

"Tene onen antzeko amar idazle bagenduz, Euskalerrria biziko lizake eta euskerak bere bidea zabalduko leuke".

Tene izendatu zuten Emakume Abertzale Batza orren lendakari eta buru Zumarragako billera batean, uztailaren 7an, gerra aurreko urtean, 1935'an.

"Argia" astekari euskalduna zan eta urteero, Gabonetan, Egutegi bat atera oi zuan. Aizkenekoan, 1936'koan, Teneren lantxo bat dakar izenburu onekin: **1936-2036**. Eun urte beranduago biziko direnentzat idazten du. Begira nun zebillen aren burua. Badator ere bertan Teneren orrialde osoko argazki bat ere. Emakume Abertzale Batzakoen artean, lau emakume aukeratzen ditu Egutegiak eta Teneren berri eman ondoren, onela dio 150 garren orrialdean:

"Emakume guztiak eta ez emakumeak bakarrik, gizonok ere bai, Tene aiñean saiatuko bagiña, ez al da egia euskera indarturik ikusi al izango gendukela?"

Urte orretan sortu zan guda negargarri bat eta Tenek, beste millaka ta millaka askok bezala, abertzaletasunaren ondorenak jaso bear eta biziarengatik, danak utzita, itsasoz eta arrisku larrien artean La Rochellera igesi joan zitzaigun.

Aurretik onela idatzi zuan:

"Bere umetxuak euskaldun eta euskaltzale azi, ara emen emakume abertzalearen egiteko garrantzi aundidun bat".

TENE EUSKALTZALE ETA EUSKAL-IDAZLE

Onela dio Augustin Zubikaraik:

"Ba egoan bere garaian, berari (Teneri) atsegin jakon beste erakunde bat, erri askotako batzokietan zabaldu zana: Euskaltzale Bazkuna. Gogoz lan egiten eban or. Bere lenengo liburua "Miren Itziar'i Idazkiak eta Olerkiak" ain zuzen Euskaltzale Bazkunak Amorebietan egindako leiaketa baten saritua izan zan 1923garren urtean".

Aberria maite zuan Tenek eta aberriaren ezaupiderik garbiena dan Euskera ere bai. Orregaitik ikusi degu Oartzunen euskal izlari beste toki askotan bezela; baiña, itzak aizeak eramaten ditu idazten ez badituguz. Teneren pentsamentuak beste askoren buruetara pasa ziran berak ezertxo galdu gabe; eta orixe da izkeraren ederra; itzak eurak, ordea, galduak dira.

Zorionez idazle ere izan zan. Euskal-idazle eta arlo askotan, itz lauz eta itz neur-tuz.

Kazetaritzako lanak, gaztearokoak, Donostiako Argia astekarian, Bilboko Euzkadi egunerokoan eta Zornotzako Jainko-Zale aldizkarian agertu zitun.

Liburugintzan ere ibillia da. Liburu batean bi lan aurkezten ditu: bata Miren Itziarri idazkiak eta bestea Olerkiak. Zornotzan saritua eta bertan argitaratua izan zan 1923'an. Berak aurreitzetan dionez, lenengo idazkiak Jel aldekoak dira: abertzale idazkiak, alegia. Eta liburuari buruz auxe dio:

“Bakar-bakarrik billakatu Aberria maite-maite duan biotz baten naimen ona; bertan arkituko dezuten guztia onetxek arazia da-ta”.

Antzergille ere badegu Tene: Iru antzerki egin zitun eta irurak izan ziran sarituak. 1934'an bi. Lenengoa Gogo-oñazeak, iru ekitaldiko antzerkia, biar GOAZ taldeak antzeztuko duena eta DEBA aldizkarian dator xeetasun guztiekin Julio Urkaregiren eskutik; kritika lan ederra egin dio.

Gabon izena du bigarrenak eta “Umeentzako antzerkitxoa” dala dio egilleak. Auek biak Tolosan izan ziran sarituak.

Irugarrena ere ba du, Juan Jose izenekoa, iru atalekoa au ere. Oneri buruz ona zer dion Aita Santi Onaindiak:

“Onela idatzi eustan Tenek, 1973ren abustuan: Ni, 1936ko jorraillean, Oñatin egin zan Asamblea Mariana Diocesana'ra aurkeztu nintzan, Certamen Literario saillera. Amabi gai ziran, batzuk erderaz, besteak euskeraz. Nik bidali nuan iru ataldun antzerki bat, **Juan Jose**, saritua izan zan. Gai bakoitzeko sari bakarra eta nereak berea irabazi zuan. Diruaz gaiñera Diploma eman zidaten On Mateo Mujika Gotzai jaunak izenpetua; berak eman ere. An laister, illebetera, gure guda. Guk bezela gure Gotzai jaunak emendik alde eginbearra izan zuan Prantzira. Gazteizen beste Gotzai berri bat eta beste kontu batzuk... An galdu zan nere antzerkia eta beste askoren lanak”.

Eta arazo ori aitatu ondoren, Augustin Zubikaraiek onela dio:

“Txomin Agirrereren eungarren jaiotz urtea ospatzeko (1964) Ondarroako Lore Jokoetan, Menditar ipuiñak saillean, **Arnobarrengo Iñaxio** deiturako ipuiñarekin lenengo saria lortu. Lan au Arno izenarekin bialdu eban...” Eta ondoren jarraitzen du:

“Teneren idatzietan bein ere ez da igarten gorrotorik; beti samurtasuna, biguntasuna, maitasunak eregindako errukia, norbere izatearen ezaupide sendo ta zindoa, baiña maitasun bitz eta garretan”.

Ingelera itzulia

Berriro Santi Onaindia aitatu degu:

Olerkiak: “Adin oneko egifiak ditu itz-neurtuak. Eta ez gero suster barik. Xalo eta gozo egifiak daude, neurkera ugariz naiz arrantzaleai, naiz amoneri, naiz ikazgiñei, naiz biotz-maitaleei zuzenduak”.

“Bere garaian izan zuten olerkiok arrakasta eta atzerik. Watson Kirkkonell jaunak, esaterako, bere liburu **European Elegies** (Ottawa, 1928) osotu eta argiratu zuenean, Teneren **Udazken-ala** artu zuen bilduma artarako, ingelera jarrita”.

“Nik neure **Milla Euskal Olerki Eder** eratu nebanean, Teneren sei sartu nebazan bertan: **Ama, Muxua, Ikazkin lilluratua, Gogo-negarra, Arnoko Gurutzia eta Neskuts Minduari**”.

GERRA BATEN ONDORENAK

Zubikarai mintzo:

“Eta 1936ko gerra etorri zan. Batetik bestera tatarrez ibilli giñan. Lenengo emen,

gero mugaz beste aldean. Banakak Euskalerrian. Beste batzuk barrurago. Tene La Rochellera. Alemanak Bretainian zear ibilli ziranean, an ikusi eben. Zetan? Ba euskal lan baten: artillezko galtzerdiak egiten, emen etxean egitera oituta egon zan erara. Beti, norbere premiñarik aundienetan be, apal eta errukitsu eta bere antzera tatarrez ebiltzan beste edozeiñeri laguntzeko gertu”.

“Norbaitek idatzi eban: Baiña egun batean biurtuko gera eta arritu egingo dira gure pentsabide berdiñakin biurtzeaz... Eta Tene ere biurtu zan eta lengoan jarraitu. Lengo lanean eta lengo maitasunean”.

Exilatua izan da gero, bere errira biurtu zanean, erriko zenbaitzuk erritik kanpora bialdu zuten, desterrura. Baiña, desterruak ere amaitu ziran eta etxean berriro.

Ni Debara eldu nintzanean Tenek irurogeita bi urte zitun; erretiroa artzeko garaia; baiña, lanean aurkitu nuan: abestiak eta dantzak antolatzen, antzerki-lanak egiten... Auen berri Garbiñe Iriondok emango dizue.

Garbiñe izketan

Larogei urte zituala, Ikastolara joaten ziran aurren gurasoei euren seme-alabatoekin izketan egiten laguntzeko, Cuadernos de Vasconce Hablado idatzi zuen. Onek agertzen digu noraiñokoa zan Teneren aalmena eta lanerako sena. Andik sei urtera, larogeta sei beteta, gaxoaldi batean, Zubikarairi ots egin eta onela esan zion: “Ni gero ta zarrago eta geruago eta lanerako gogo geiagoz...”

Bere lantxo batzuek Gazteen Elkarteko “Deva” aldizkarian agertzen dira: Telex Markexa eta Vixente Paxio, Don Lukas eta Txirilo, Manuel Mendizabal, Alguazil Txikia, Luis Kojua... Eta Erriko Festetako Programetan: Lengo gazteak, Zezena Ganbaran, Zezenaren sena, Joan ziranei agurra eta abar.

Oorezko euskaltzain: Larogeita zazpi urterekin, 1975an, oorezko euskaltzain izendatu zuten Julene Azpeitiarekin batera.

AMAITZEKO. Tenek idatzi eta siñatutako itz auekin emango diot aizkena nere jardunaldiari.

Jaunsinismena izan da beti
on-bidea irakatsi didana,
ta nere biotza egizko maitasunera
igitu duana.

*(Deba'ko Kultur Elkartek eratutako omenaldian
Arrinda'tar Anes'ek egindako itzaldia).*

